

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

КАРАБАНОВ МИХАЙЛО МИХАЙЛОВИЧ

**КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ УКРАЇНИ В
1985—1991 РОКАХ: ЕВОЛЮЦІЯ ДО
ПОЛІТИЧНОГО КРАХУ**

Спеціальність 07.00.01 — Історія громадських рухів
і політичних партій

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Робота виконана на кафедрі української історії та етнополітики Київського університету ім. Тараса Шевченка

Офіційні опоненти:

Доктор історичних наук, професор ГОРБУЛ О.Д.
Доктор історичних наук, професор ГОРДІЄНКО Л.М.
Доктор історичних наук, професор ШЕВЧУК В.П.

Провідна організація:

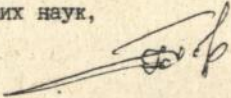
Дніпропетровський державний університет

Захист відбудеться "27" листопада 1992 р. о 15-00 на засіданні спеціалізованої ради Д 066.ІВ.05 в Київському університеті ім. Тараса Шевченка /бульвар Шевченка, 14, актовий зал/.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Київського університету / вул. Володимирська, 58/

Автореферат розісланий "27" жовтня 1992 р.

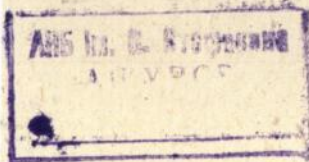
Вчений секретар
спеціалізованої ради,
доктор історичних наук,
професор

 О.А. ГОРБАНЬ

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00816944 (W)

Актуальність теми. В умовах розбудови української державності та формування посттоталітарного громадянського суспільства закономірно зростає інтерес до подій минулого, виникає потреба в неупередженому переосмисленні досвіду, підвищується соціальна роль історичних знань. Це обумовлено, насамперед, радикальними змінами в суспільстві, відродженням і ростом національної самосвідомості українського народу, крахом ідеологічних міфів і догм, що насаджувалися протягом багатьох десятиріч. Серед важливіших стоїть завдання формування нової концепції історичного розвитку України, подолання стереотипів спотвореної тоталітарним режимом історичної свідомості. До того ж утвердження демократичної державної інфраструктури, діяльність нових політичних партій і рухів в Україні гостро диктують потребу в осмисленні повчальних уроків з недалекого минулого, без чого не може бути правдивої політики. Врахування досвіду історії допомагає уникнути помилок тепер і визначити оптимальні перспективи майбутнього.

Однією з актуальних проблем політичної історії є узагальнення та теоретичне осмислення діяльності комуністичної партії України як складової частини колишньої КПРС на її завершальному етапі - у 1985-1991 роках. Демократизація радянського суспільства в період перебудови призвела до наростання та поглиблення внутріпартійної кризи і, в кінцевому рахунку, до її ідейно-політичного і організаційного краху. Це явище, що стало закономірним наслідком перманентної кризи тоталітарного типу партії, консервативної політики її керівництва, заслуговує глибокого вивчення. З науково-пізнавальної точки зору є потреба в об'єктивному розкритті причин і витоків краху "монолітної" КПРС,

написанні правдивої історії партії.

З точки зору глибокого і предметного розгляду поставленої проблеми заслуговує особливої уваги дослідження діяльності первинних партійних організацій промислових підприємств України. Це пояснюється цілим рядом принципових обставин. По-перше, вони складали основну, найбільш численну ланку республіканської парторганізації, об'єднуючи на 1 січня 1985 р. понад 906 тис. чоловік або 28,8 процента її загальної кількості і 33,8 процента комуністів, що були зайняті в сфері матеріального виробництва. По-друге, парторганізації промисловості, кожна з яких нараховувала в середньому більше 100 комуністів, були найбільш великими й організованими осередками партії.¹ По-третє, об'єднуючи переважно робітників, що займали провідне місце в системі суспільного виробництва і які вважалися традиційно з часів утворення РСДРП її основною соціальною базою, ці організації завжди уособлювали собою головну опору партії. З цього приводу загальновідомі численні висловлювання вождя більшовиків В.І.Леніна, які постійно і догматично декларувалися його наступниками.

Актуальність аналізу діяльності первинних партійних організацій визначається, у четверте, тим, що вони, на відміну від партапарату, вимагали радикального оновлення КПРС, забезпечення на ділі влади партійних мас. По-п'яте, в низових партійних ланках, як у дзеркалі, відображався стан партії в цілому, ставлення до неї народу. Саме вони першими відчули на собі потребу в перебудові, невдоволення її ходом, усвідомили консерватизм і нездатність партійного керівництва вивести країну і партію з

¹ Див.: Компартія України. Цифри. Матеріали: До XXVIII з'їзду Компартії України. - К., 1990. - С. 10, 41, 42, 50.

кризи, втратили віру в ідеали доктрини марксизму-ленінізму. По-шосте, початок краху компартії пов'язаний саме з стрімким ідейним та організаційним ослабленням більшості первинних партійних організацій, розпадом їх структур. Втративши головне джерело своєї сили, партія, яку очолювало консервативне керівництво, перетворилася в політично недієздатну організацію.

Таким чином, місце і роль первинних партійних організацій в політичній та організаційній структурах комуністичної партії зумовлюють актуальність теми дисертаційної роботи.

Об'єкт дослідження - еволюція більшовицького типу партії, якою була компартія України, до політичного краху.

Предмет дослідження - обмежені і непослідовні спроби демократизації партії, наростання в ній кризових явищ, стагнація внутріпартійного життя, ідейне і організаційне ослаблення і розпад партійних структур, ідентичність процесів в республіканській парторганізації і КПРС в цілому в умовах демократизації суспільства.

Хронологічні рамки дисертації охоплюють період 1985-1991 рр., тобто з початку взятого КПРС курсу на перебудову суспільства до заборони її діяльності. Природньо, висвітлюючи ряд проблем, що потребували виявлення їх витоків, автор звертався до більш ранніх періодів історії партії. Слід підкреслити, що за насиченістю, складністю та непередбаченістю суспільних подій, їх наслідків, досліджуваний період не має аналогів у політичній історії радянського суспільства. В порівняно короткий відрізок часу зазнали краху СРСР, комуністична партія, казармена модель соціалізму. На основі колишніх союзних республік утворилися незалежні держави, в політичному житті розпочався процес формування багатопар-

тійності. Перехід від тоталітарного до демократичного суспільства, що почався як і перебудова методом проб і помилок, на штовхується на шалений опір консервативних сил, а це призводить до погіршення життя людей. Несталість теперішнього і невизначеність майбутнього - неминучі наслідки і плата за багаторічні "соціалістичні" експерименти минулого, важкого пошуку нової моделі розвитку суспільства.

У рамках названого періоду виділяються два різні за змістом етапи: 1985-1988 і 1989-1991 роки. На першому з них, коли більшість народу підтримувала курс на оновлення суспільства, на місцях здійснювалися спроби демократизації внутріпартійних відносин. Однак відсутність концепції радикальної перебудови партії, механізму реалізації партійних постанов і нових нормативних документів надавали їм косметичного характеру. Важливою подією цього етапу стала XIX Всесоюзна партійна конференція, більшість постанов якої не була реалізована і, таким чином, сприятливий шанс реформування КПРС був втрачений. Виявилось, що парт-апарат є головним гальмом демократизації і оновлення партії, яка почала значно відставати від перебудови суспільства.

Характерна особливість другого етапу - прогресуюче накопичення та поглиблення кризових явищ у КПРС. Активність багатьох первинних партійних організацій, що проявилось в кінці 1989 - на початку 1990 рр. у ході революції "знизу" як форми невдоволення комуністів темпами перебудови партії та діяльності її апарату, а також у передз'яздівській загальнопартійній дискусії, змінилася після XXIII з'язду КПРС наростанням їх пасивності. Консервативна більшість делегатів з'язду не пішла на кардинальне оновлення партії і, таким чином, не виправдала надій, що на них покладалися. Останній шанс реформування КПРС було втрачено.

Навчені діяти тільки за командами зверху, первинні організації показали себе неспроможними реалізувати в екстремальній ситуації надані їм Статутом права. До того ж позначилась відсутність нових нормативних документів, розчарування в ідеалах і політиці керівництва. Кризові явища, які проявилися в середині 1989 р., поступово розширилися і поглиблювалися, переросли в стагнацію внутріпартійного життя, що характеризувалося посиленням ідейного і організаційного розпаду багатьох структур первинних парторганізацій. Цей процес, що визначав по суті закономірний крах тоталітарної моделі, був прискорений заборонам діяльності компартії України за підтримку спроби державного перевороту в серпні 1991 року.

Припинення діяльності КПРС означає повну завершеність її історії і є фактором обґрунтованості вибраного періоду дослідження.

Теоретико-методологічна основа дослідження. При розв'язанні поставлених у роботі завдань автор керувався принципами об'єктивності та історизму. Принцип об'єктивності передбачає правдивий і неупереджений аналіз процесу суспільного розвитку в усій його повноті, цілісності і діалектичній суперечності.

Доречно відмітити, принцип, яким керувався дослідник, не може гарантувати безпомилковості, а тим більш абсолютність знань про минуле і сучасність. Відомий американський історик Р. Конквест з даного приводу вважає, що "навіть чи існує метод, завдяки якому дослідник може скласти точну схему минулих подій"¹. Поділяючи цю точку зору, автор не претендує на повне і безпомилкове висвітлення проблеми, особливо враховуючи її хронологічні

¹ Роберт Конквест. История: как и почему? // Коммунист. - 1990. - № 17. - С. 115.

рамки. В 1906 р. В.І.Вернадський стверджував: "Набагато пізніше правильний зміст подій, суд історії може бути скоплений вченим - дослідником, але він завжди недоступний сучасникам" ¹. Цю думку дисертант повністю підтримує.

Прагнучи об'єктивно розв'язати поставлені завдання, автор керувався принципом історизму як одним із основних методологічних принципів, що покладені в основу наукового аналізу всіх явищ об'єктивного світу. Як відомо, він передбачає конкретно-історичний підхід до подій і фактів та вимагає ретельного вивчення питання про те, як виникло те чи інше явище, які були умови, що визначили його появу, зміст та етапи розвитку, що воно являє собою на сучасному рівні пізнання. Обов'язковою умовою є розгляд подій у контексті своєї історичної епохи.

Ступінь наукової розробки проблеми. Спеціальних праць з досліджуваної проблеми в історичній літературі поки що немає. Однак це не значить, що її не торкалися інші дослідники, оскільки діяльність КПРС і її місцевих організацій знаходилась в епіцентрі перебудовчих подій. Природно, що це знайшло відбиток у різних за жанром і змістом публікаціях. В окремих книгах ² і брошурах ³ одержали висвітлення, зокрема, причини кризи і проблеми оновлення КПРС, узагальнені перші спроби її демократизації. В ряді статей на загальнопартійному матеріалі давалась оцінка кризового

¹ Цит по: В.Панков.Третий раскол? // Диалог.- 1990.- № 6.- С.85.

² Див.: На пороге кризиса: нарастание застойных явлений в партии и обществе / Под общей ред. В.В.Журавлева. - М., 1990.- 447 с.; Судьбы партии: проблемы, перспективы, прогнозы//Материалы научно-практической конференции "КПС в современном советском обществе", 24-25 апреля 1990 г. - М., 1990.- 248 с.; Демократизация внутрипартийной жизни в условиях перестройки. - М., 1990. - 254с. та ін.

³ Див.: Дербинов Ю.В. Внутрипартийная демократия: принципы, =

стану внутріпартійного життя, в тому числі і первинних партійних організацій¹. Згадані публікації вносять певний вклад у розуміння важливих теоретичних питань теми.

Слід виділити статті і виступи В. Шостаковського, В. Жукова, А. Євлахова, Г. Вишинського, Т. Порфірьєвої і С. Цакунова², які першими заявили про наростання кризи в партії, висловили свою точку зору на її витoki і шляхи по-долання, зробили висновок про необхідність реформування КПРС у демократичну партію парламентського типу. Їхня позиція, як показала практика, виявилась правильною, але не дістала підтримки з боку керівництва партії.

Більшість практичних аспектів досліджуваної теми ви-

- направления развития. - М., 1989. - 64 с.; Серегин А.Г. КПСС: роль и место в перестройке. - М., 1989. - 64 с.; Осипов А.Г. Крах административно-командной системы. - М., 1990. - 64 с.; Марков В.С. XXIII съезд КПСС: путь к обновлению. - М., 1990. - 64 с. та ін.

I Див.: Петренко Ф. Невостребованное право // Партийная жизнь. - 1991. - № 2. - С. II - I6; Бондарь В.Я. КПСС: консолидация и обновление // Вопросы истории КПСС. - 1991. - № 6. - С. 32 - 44; Купцов В. Кто возьмет трубку мира? // Партийная жизнь. - 1991. - № II. - С. 5 - II; Возьмитель А. Кризис в партии // Коммунист. - 1991. - № 13. - С. 15 - 21 та ін.

² Див.: Шостаковський В.Н. Искать новые подходы // Коммунист. - 1989. - № 17. - С. 25-29; його ж./Возможен ли выход из кризиса / в соавт. // Диалог. - 1990. - № 8. - С. 28-31; Жуков В. Чья партия КПСС? // Там же. - № 6. - С. 4-8; Євлахов А. Реформа КПСС: единство или раскол? // Там же. - № 5. - С. 34-38; його ж. Кризис КПСС: истоки и уроки. - М., 1991. - 64 с.; Вишинский Г.Б. Порфирьева Т.В., Цакунов С.В. Коммунистическая партия: пути перестройки // Вопросы истории КПСС. - 1989. - № 8. - С. 141-153.

світлено в монографіях¹, збірниках², брошурах³ і статтях⁴ українських авторів, що присвячені першому, передкризовому етапу перебудови. Написані в умовах жорсткої ідеологічної цензури, вони не могли врахувати подальших політичних реалій, і загалом характеризуються суб"ективізмом в оцінках висвітлюваних подій і висновках. Їх вклад в історіографію проблеми визначається переважно фактичним матеріалом, що міститься в них. Цей спільний недолік всіх без винятку історичних праць з радянського періоду, що опубліковані при тоталітарному режимі, свідчать

- ¹ Див.: Трипольский В.А. Коммунисты в перестройке: Из опыта работы партийных организаций Украины. - К., 1990. - 190 с.; Карабанов М.М. Политическое ядро трудовых коллективов / Перестройка в партийных организациях Украины: опыт, проблемы. - К., 1990. - 163 с. та ін.
- ² Див.: Организационно-партийная работа в условиях перестройки / Сост. С.И. Яловега. - К., 1988. - 237 с.; Идеологическая работа: опыт перестройки / На материалах парторганизаций республики / Гук. авт. кол. Л.М. Кравчук. - К., 1989. - 252 с. та ін.
- ³ Див.: Ивченко Ж.Д. Райком и первичные парторганизации. - К., 1987. - 88 с.; Юно Е.И. Партгруппа: дела и заботы. - К., 1987. - 95 с.; Воробьев А.К. На острие перемен. - К., 1988. - 76 с.; Смоляников А.П., Куликов И.И., Нечесин В.Г. Ломая стереотипы. - К., 1988. - 157 с.; Стежко С.А. Вести за собой. - К., 1989. - 144 с. та ін.
- ⁴ Див.: Лукін С.Ф. Деякі питання перебудови партійної роботи: досвід, проблеми // Український історичний журнал. - 1989. - № 10. - С. 3-11; Зубко В.М. Первинні парторганізації у здійсненні перебудови: досвід, проблеми // Там же. - 1990. - № 3. - С. 54-63; Курносів Ю.О. Проблеми перебудови в Українській РСР // Там же. - № 7. - С. 78-86.

не про вину, а про біду гуманітарних наук, які опинилися в концептуальному і методологічному вакуумі, в дійсно кризовому стані.

Самокритично оцінюючи особисті публікації, дисертант визнає, що у монографії, присвяченій аналізу і узагальненню досвіду парторганізацій на першому етапі перебудови, в традиційному для того часу стилі дещо прикрашено стан справ, хоч на її завершальному етапі і показано провал спроб демократизації і наростання кризових явищ у внутріпартійному житті.

Окрім названих вище робіт питань діяльності компартії України в роки перебудови торкалися автори статей, що вийшли у світ після її заборони ¹.

Питання історії України, місця і ролі в ній комуністичної партії завжди привертала увагу західних істориків і політологів з української діаспори. В останні роки завдяки демократизації суспільства їхні роботи стали доступними нашому читачеві. Серед них книжка О. Субтельного ², в якій автор висвітлює гострі проблеми соціально-політичного життя України до кінця 1967 р., дає оцінку її політичним лідерам, демократичному руху республіки, що народжувався. Представляє інтерес

¹ Див.: Кульчицький С. В. Новітня історія України // Український історичний журнал. - 1991. - № 12. - С. 3- 15 ; Рубан В. Довга дорога до себе // Сучасність. - 1992. - № 1. - С. 89 - 106 ; Сарбей В.Г. Традиції шахтарського Донбасу в історичному процесі демократизації // Український історичний журнал. - 1992. - № 6. - С. 40- 46 та ін.

² Див.: Субтельний Орест. Україна: історія. - К., 1991. - С. 441- 462.

книжка А. Камінського^І, що видана в 1990 р. у Мюнхені. В ній на основі аналізу переважно радянських часописів та видань різних неформальних організацій висвітлюється національно-політичне та духовне відродження українського народу, його боротьба за демократичні права і державний суверенітет України. При цьому велику увагу приділено ролі в даному процесі різних політичних партій республіки. Автор дає різко негативну оцінку консервативній керівній партійній номенклатурі на чолі з Щербицьким і Івашком, що залишалася у фарватері політики КПРС і служила інтересам імперського Центру, проводячи політику всебічної русифікації. З цим не можна не погодитись. Не знаючи свого місця в будівництві української демократичної суверенної держави, комуністична партія України зазнала ідейно-політичного та організаційного краху. Підтвердився і один з головних висновків автора про косметичний характер демократизації партії і оновлення суспільства в цілому, про неминучість краху половинчатої і не до кінця продуманої реформистської політики Михайла Горбачова. Його нерішучість і повільність з проведенням дійсно радикальних змін у суспільстві та партії призвели до політичної поразки.

Таким чином, проблема, що розглядається, ще не стала предметом спеціального дослідження. Більшість публікацій висвітлюють з старих позицій лише окремі питання практичної роботи партійних організацій на першому етапі перебудови. Що ж стосується другого, найбільш насиченого політичними подіями

^І Див.: Камінський Анатоль. На перехідному етапі. "Гласність", "перебудова" і "демократизація" на Україні / Передмова Мирослава Прокопа. - Мюнхен. - 1990. - 624 с.

етапу, то в небагатьох публікаціях подано лише загальні, без глибокого аналізу конкретного історичного матеріалу оцінки ряду політичних подій. Докорінні зміни ситуації в суспільно-політичному житті після серпня 1991 року висунули завдання наукового переосмислення багатьох положень, які ще зовсім недавно вважалися правильними.

Частково цієї проблеми торкається Ткаченко А.О. в кандидатській дисертації¹. Написана на основі окремих праць видатних діячів більшовицької партії і міжнародної соціал-демократії, а також офіційних партійних документів та матеріалів преси, вона є оригінальною спробою виявлення причин політичного краху КПРС. Однак, висновок про політичну кризу КПРС робиться без залучення конкретних матеріалів основних партійних ланок. Загалом вдало проведений у дисертації аналіз з сучасних позицій поклав початок історіографії однієї з найбільш складних проблем політичної історії.

Актуальність и нерозробленість теми визначили основну мету дисертації - обґрунтувати концепцію закономірності краху партії більшовицького типу в умовах демократизації суспільства. При її реалізації автор намагався розв'язати такі завдання:

- проаналізувати ідейно-теоретичні та організаційні основи, процес формування і сутність тоталітарної моделі партії;
- обґрунтувати несумісність існуючих внутріпартійних відносин, що побудовані на основі принципу демократичного централізму, з потребами демократизації партії і суспільства;

¹ Див.: Ткаченко А.А. КПСС: от попыток реформирования к политическому краху : Автореф. дис. ... канд. ист. наук. - К., 1992.

- розкрити основні форми і напрямки роботи по демократизації партії, їх характер і результати;

- показати консерватизм партійної номенклатури як головного гальма реформування партії, її відрив від народу, рядових комуністів;

- виявити неспроможність партійної ідеології та політики;

- простежити зростання кризових явищ у житті первинних партійних організацій, їх ідейно-політичний, а в багатьох випадках і організаційний розпад;

- сформулювати наукові висновки щодо історичних уроків з теорії і практики компартії України, які можуть бути враховані в сучасному політичному процесі, важливим чинником якого є формування та діяльність нових політичних партій, системи багато-партійності в Україні.

Наукова новизна полягає в тому, що в ній з позицій історизму на основі аналізу архівних джерел, які вперше вводяться в науковий обіг, вперше в українській історіографії обгрунтовано положення про неминучість краху більшовицького типу партії в умовах демократизації суспільства. При цьому в основу критерію оцінки її діяльності покладено відповідність інтересам суспільства, демократії, загальнолюдським цінностям.

У процесі роботи досягнуто таких основних наукових результатів дослідження:

- досліджено витoki і сутність теоретичних і організаційних основ тоталітарної моделі КПРС;

- проаналізовано спроби і причини провалу демократизації у компартії України в роки перебудови;

- показано боротьбу двох ліній у середині КПРС з питань

її демократизації і відбиток цієї боротьби в діяльності партій - них організацій України, виявлено головного супротивника реформування партії в особі консервативної частини партноменклатури її вищих керівних органів;

- розкрито неспроможність теоретичної діяльності КПРС, всієї системи ідеологічної роботи партії, що базувалася на догмах і міфах, крах моделі казарменого соціалізму;

- показана відірваність політики партійного керівництва від суспільних інтересів України, яке слухняно йшло у фарватері політики КПРС та служило інтересам імперського Центру;

- відображено тісний взаємозв'язок наростання кризових явищ у партії, падіння її авторитету серед мас із загостренням соціально-економічної і політичної кризи в суспільстві, погіршенням умов життя більшості народу, що втратив віру в ідеали і здатність партії змінити ситуацію на краще;

- обґрунтовано радикальну роль первинних партійних організацій, що взяли в кінці 1989 - на початку 1990 р. активну участь у революції "знизу" як нестатутної форми тиску на парт - апарат з метою прискорення процесів перебудови в партії;

- розкрито витoki і причини стагнації внутріпартійного життя в умовах кризи суспільства, в основі яких були відсутність точних і чітких орієнтирів суспільного розвитку, механізмів реалізації рішень, що приймалися, застарілі форми і методи діяльності, відірваність комуністів від вироблення і контролю за реалізацією політичного курсу;

- досліджена хибність принципу демократичного централізму, системи внутріпартійних відносин і політичного навчання кому - ністів, що примусово насаджували в партійному середовищі одно -

думців, формували слухняних виконавців, покірних "гвинтиків" партійної машини;

- висвітлено причини і процес ідейного та організаційного розпаду первинних партійних організацій, їх структур;

- показано курс на реформування КПРС, перетворення її у якісно нову соціал-демократичну партію парламентського типу, що був викладений у проекті нової партійної програми. Це лише підтвердило приреченість більшовицького типу партії, який несумісний з демократією;

- визначено етапи досліджуваного періоду відповідно до змісту внутріпартійного життя та політичного курсу партії;

- вперше введено в науковий обіг архівні матеріали парткомів і первинних партійних організацій, статистичні дані, що характеризують кількісні і якісні зміни в складі компартії України;

- сформульовано наукові висновки з досліджуваної проблеми.

Науково-практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що обґрунтовані в ньому концепція та методологія вивчення проблеми можуть бути використані у подальшій науковій розробці політичної історії України, а партії матимуть необхідні уроки для своєї політичної діяльності. Дослідження розширює уявлення про окремі напрямки реформування суспільства, темпи і зміст перетворень, що відбуваються. Його результати можуть служити теоретичним підґрунтям в процесі налагодження політичної взаємодії різних партій і рухів. Результати, що одержані, можна використати для оновлення навчальних курсів "Історія України" та політології, а також спецкурсів.

Джерельна база дослідження включає в себе різноманітні

за характером і змістом документи і матеріали. У процесі роботи над дисертацією з метою встановлення вірогідності і ступеня повноти інформації, що в них міститься, проведено наукову експертну оцінку деяких груп джерел. Викликано це тим, що будь-яке історичне джерело є суб'єктивне відображення об'єктивної реальності і нерідко містить перекручену інформацію. Особливо це стосується документів КПРС, до яких ще не так давно багато істориків ставилися як до істини в останній інстанції. Шляхом взаємоперевірки і співставлення їх змісту вдалося встановити багато випадків розходження в оцінках проведеної роботи, лакування дійсності. Це стосується в основному документів райкомів, міськомів та обкомів.

Більш правдива інформація міститься, як правило, у матеріалах первинних партійних організацій - протоколах зборів і засідань парткомів і бюро. Ці ланки партії відбивали в своїх документах динаміку і складність процесів, що відбувалися в суспільстві і партії, першими відчули наростання кризових явищ і консерватизм партапарату, усвідомили свою непотрібність у трудових колективах після відміни 6 статті Конституції.

У цілому до оцінки партійних документів і практичної діяльності партійних організацій республіки автор підходив з прагматичних позицій, поклавши в основу критерію відому думку про те, що про політичні партії судять не за їхніми гаслами та словами, а за реальними конкретними справами, що поліпшують життя людей. В основному партійні документи з принципових питань копіювали з невеликими редакційними змінами постанови вищестоячих центральних органів і комітетів. Їм були притаманні такі характерні риси: відсутність наукового аналізу проблем, ігнорування специ-

фіки регіону і місцевих умов, формалізм, шаблонний зміст і оформлення.

В дисертації використані документи Дніпропетровського, Донецького, Київського, Кримського, Луганського, Львівського, Сумського, Тернопільського, Харківського обкомів і одноіменних міськомів партії, ряду райкомів цих міст, а також інших міськомів партії, більше десяти первинних партійних організацій великих промислових підприємств республіки, що зберігаються в державних архівах названих областей. Серед первинних парторганізацій харківського тракторного заводу, маріупольсько-кометалургійного комбінату "Азовсталь", сумського машинобудівного науково-виробничого об'єднання імені М.В.Фрунзе, севєродонецького виробничого об'єднання "Азот", донецького шахтоуправління імені газети "Соціалістичний Донбас", львівського науково-виробничого об'єднання "Електрон", тернопільського науково-виробничого об'єднання "Ватра" та інші. Вони вперше, як і статистичні матеріали по республіканській партійній організації, що здобуті в Центральному державному архіві громадських об'єднань України, вводяться в науковий обіг.

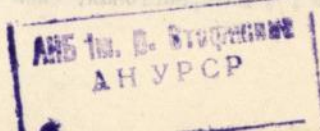
Окрім основних груп неопублікованих джерел, у дисертації широко використані опубліковані документи ЦК КПРС і ЦК компартії України, а також виступи їх керівних діячів. У них відбито певний досвід, завдання і проблеми, форми і методи роботи партійних організацій. Загалом для них притаманні догматичне ставлення до теорії, тенденційність у оцінках офіційного політичного курсу і практичної діяльності вищих партійних органів, несприйняття альтернативних пропозицій лідерів радикальної частини КПРС і опозиційних партій та рухів. Викривлення реальних

процесів, що проходили в партії і суспільстві, обумовлювали необхідність критичного підходу до їх оцінки.

Для більш глибокого і різнобічного з'ясування проблеми також використані партійні документи більш ранніх періодів, праці основоположників марксизму-ленінізму. Без їх аналізу, переосмислення неможливо виявити витоки кризи і краху комуністичної партії.

Важливим джерелом для дослідження проблеми стали матеріали історико-партійних часописів, центральної, республіканської і місцевої преси, багатотиражні газети великих підприємств республіки. Їх значимість, особливо багатотиражок, зумовлюються, передусім, фактичним матеріалом про форми і методи роботи парткомів і первинних партійних організацій. Стосовно політичних оцінок, офіційні видання в перші роки перебудови чітко виконували замовлення партапарату, пропагували партійно-державну ідеологію, тому що були його підцензурними і підлеглими. Винятком є "Літературна Україна", на сторінках якої раніше за інших з'явилася гостра, принципова критика консервативного керівництва і апарату компартії України, друкувалися документи і статті лідерів громадсько-політичних рухів і нових політичних партій, що народжувалися в республіці. На другому етапі перебудови преса, за незначним винятком окремих партійних видань, блискуче справилася з відведеною їм роллю опозиції в умовах однопартійної політичної системи. Численний матеріал, що містився в часописах, інколи не аргументований фактами, вимагає зваженого, критичного підходу при його оцінці.

В цілому багатий документальний і фактичний матеріал проаналізованих груп джерел дозволив розв'язати поставлені в дисертації завдання.

Апробація роботи. Основний зміст і висновки даного дослідження знайшли висвітлення в двох індивідуальних монографіях, у ряді інших монографій, брошурах і статтях, а також у навчальному процесі при викладанні курсів політичної історії та історії України на природничих факультетах Київського університету. Всього у списку наукових праць автора 36 робіт загальним обсягом 43 друк. арк., безпосередньо по темі дисертації опубліковано понад 30 друк.арк. Результати дослідження апробувалися дисертантом під час виступів на щорічних наукових конференціях професорсько-викладацького складу Київського університету, на теоретичному семінарі і засіданнях кафедри української історії та етнополітики.

Структура дисертації обумовлена основною метою і завданнями, а також змістом проблеми. Вона складається з вступу, чотирьох розділів, закінчення, додатків і списку використаних джерел та літератури.

У першому розділі "Провал спроб демократизації комуністичної партії" розкрито сутність тоталітарної моделі КПРС, показано витoki і основні етапи її формування. Відправні ідеї про необхідність створення революційної пролетарської партії, її завдання, принцип побудови і діяльності вперше були обґрунтовані і апробовані К.Марксом і Ф. Енгельсом. Характерною рисою їхньої доктрини була абсолютизація насильницьких форм класової боротьби пролетаріату і заперечення позитивного значення реформ. Насильницькому завованню і утриманню влади засобами страху була повністю підпорядкована діяльність пролетарської партії. Відповідно до цих настанов під особистим керівництвом Маркса і Енгельса були створені перші організації пролетаріату - Союз комуністів і I Інтернаціонал, яким притаманні були риси "закритої"

організації і які діяли на принципах жорсткої централізації.

Наступний етап у розвитку революційного вчення пов'язаний з ім'ям В.І.Леніна, який приділяв значну увагу розробці концепції партії нового типу. На відміну від меншовиків, що відстоювали примат об'єктивних умов для визрівання революції і намагалися створити в Росії пролетарську партію за зразком реформістських парламентських партій II Інтернаціоналу, Ленін відстоював примат суб'єктивного фактору в підготовці і здійсненні революції, курс на прискорення світового революційного процесу. При цьому партії відводилась функція компенсатора недостатньої класової освіти і політичної зрілості пролетаріату. Ленінська концепція політичної партії, яка враховувала відсутність в умовах царської Росії ґрунту для реформізму, включала такі основні положення: класовий, послідовно революційний пролетарський характер; авангардна роль у революційній боротьбі; керівництво революційною теорією, що дозволяє мати модель перетворення суспільства; демократичний централізм у будівництві та діяльності; непримиренність до опортунізму; вірність пролетарському інтернаціоналізму.

Створена Леніним як політична організація, більшовицька партія була покликана здійснювати керівництво всіма проявами класової боротьби пролетаріату. Її організаційні принципи передбачали жорсткий централізм, сувору дисципліну та контроль за роботами кожного її члена і виключали інакомислення, внутрішню опозицію. За поставленими завданнями, принципами організації і засобами діяльності більшовицька партія уособлювала собою спадкоємність і дальший розвиток у нових історичних умовах основоположних марксистських ідей, щодо пролетарської партії.

Після жовтневого перевороту 1917 р., здійсненого більшовицькою партією, почався новий етап у її історії. Відкинувши уявлення про демократію як шлях до соціалізму, названий Леніним "безмежним теоретичним безглуздям" і "тупоумством" ^I, більшовики встановили свою диктатуру як необмежену владу, що спиралася на насильство. У розділі подано характеристику виплеканої Леніним і позбавленої якостей політичної організації тоталітарної моделі РКП(б), що уособлювала собою державну структуру. У своїх основних рисах / догматизм, волюнтаризм, бюрократичний централізм, відсутність влади партійних мас та ін./ вона набула розвитку в період сталінізму. Показано згортання в середині 20-х років суперечливого, декларованого процесу демократизації, який був обмежений резолюцією X з'їзду РКП(б) "Про єдність партії". Розкриваються риси тоталітарної моделі партії в період сталінізму, які в лібералізованому вигляді були притаманні і постсталінський КПРС. Обґрунтовується висновок, що спільними ознаками для моделей авангардного типу партії, які розглядаються /марксистською, ленінською і сталінською/ були: абсолютизація класової боротьби як основи розвитку суспільства; жорсткий централізм в організаційній побудові і діяльності; нетерпимість до опозиції; недооцінка або заперечення реформ; опора на насильство, як головний засіб здійснення необмеженого панування диктатури пролетаріату, доведеного Сталіним до крайнього тоталітаризму. Іншими словами, витоки сталінської моделі КПРС - у марксистсько-ленінському вченні, яке з самого початку переоцінювало, а в роки громадянської війни абсолютизувало насильницьку сторону

^I Див: Ленін В.І. Економіка і політика в епоху диктатури пролетаріату // Повн. збір. тв. - Т. 39. - С. 264.

диктатури пролетаріату і його партії. Тоталітарна модель партії була несумісна з демократією, яка в кінцевому рахунку стала для неї згубною.

Сформульовані в розділі висновки підтверджують, що укладковані КПРС основні ознаки сталінської моделі партії були в повній мірі притаманні комуністичній партії України, маріонеткове керівництво якої протягом усієї історії слухняно виконувало всі вказівки ЦК КПРС, ігнорувало специфічні національні особливості і настрої народу України.

Обґрунтовано необхідність радикальної перебудови партійної роботи, в якій ключове місце повинна була зайняти демократизація внутріпартійних відносин, в першу чергу між первинними організаціями і керівними партійними органами. Без подолання диктату - головного методу адміністративно-командного стилю керівництва парткомів і затвердження реальної влади первинних організацій - основи партії не могло бути і мови про розвиток активності комуністів, демократизацію і перебудову партії в цілому. На основі аналізу декларативних за характером документів ЦК КПРС, її місцевих органів робиться висновок про відсутність прагнення партноменклатури до демократизації внутріпартійних відносин. Не було розроблено концепції перебудови партії, механізму реалізації політичних рішень, діяли старі нормативні документи. Все зводилось лише до упровадження деяких елементів демократизму в старий тип партійних відносин. Таким чином, мова йшла лише про косметичну демократизацію, що і зумовило її провал.

На основі конкретного фактичного матеріалу в розділі аналізуються такі основні напрямки роботи парткомів по демо -

кратизації партійного життя: вивчення і врахування думки комуністів і громадськості при прийнятті рішень; подолання кабінетно-бюрократичного стилю керівництва; надання допомоги на місцях низовим партійним ланкам; реорганізація структури партійного апарату; навчання партійного активу. На конкретних прикладах обґрунтовується висновок про те, що помітних позитивних змін у внутріпартійних відносинах не тільки не відбулося, а, навпаки, після ХІХ партконференції почався процес наростання партійної кризи. Про це свідчили послаблення внутріпартійних зв'язків по вертикалі і горизонталі, стрімке падіння активності низових партійних ланок, відмова багатьох комуністів від сплати членських внесків, різке зменшення приходу і зростання кількості тих, хто добровільно вийшов з партії.

В основі наростання кризи, що стверджується результатами дослідження, було: відставання демократизації партії від демократизації суспільства, збереження її тоталітарної моделі, посилення невдоволення широких мас трудящих погіршенням соціально-економічної ситуації, що пов'язувалось з некомпетентністю партійного керівництва; активізація політичної діяльності опозиційних сил, що розгорнули фронтальну критику партії.

В розділі підкреслюється роль особистості політичного лідера. При цьому показано непослідовну політику генсека Горбачова, який часто демагогічно закликав до прискорення перебудови і нічого практично для цього не робив. Ця оцінка стосується і першого секретаря республіканської парторганізації Щербицького - однієї з найбільш одіозних політичних постатей епохи застою, який був прихильником політики лакування стану справ, ігнорування національних інтересів, беззастережного слідування курсу

Центру, нетерпимості до демократичних сил України.

У другому розділі "Революція "знизу" як відображення глибокої кризи партії" аналізуються особливості другого етапу непослідовних спроб демократизації комуністичної партії, для якого було характерним погіршення соціально-економічного положення в країні, постійне падіння життєвого рівня народу, посилення критики КПРС за її минулу і сучасну політику, політична активізація багатьох первинних партійних організацій. Незадоволені ходом перебудови і збереженням старих антидемократичних внутріпартійних відносин, що не залишали місця рядовим комуністам у розробці і здійсненні партійної політики, багато первинних організацій з метою прискорення демократизації партії, окрім різкої критики консервативної верхівки ЦК КПРС і ЦК компартії України, вдавалися до різних позастатутних дій, які оцінювалися в пресі як революція "знизу".

У дисертації простежується процес визрівання революції "знизу", роль в ньому таких важливих подій і явищ у суспільно-політичному житті республіки і країни як звітна кампанія в партії кінця 1987 - початку 1988 рр. по керівництву перебудовою; підготовка до XIX Всесоюдної партконференції; звітно-виборча кампанія 1988 р.; підготовка до виборів народних депутатів СРСР і робота нового вищого законодавчого органу країни; страйки шахтарів у липні 1989 р.; діяльність опозиційних КПРС неформальних об'єднань і суспільно-політичних рухів, що переросли згодом у політичні партії; критика партії засобами масової інформації. Відзначені фактори сприяли стрімкій політизації мас, поступовій втраті партією свого політичного домінування в суспільстві. Це спонукало багатьох комуністів до переоцінки цінностей, зміни

свого ставлення до партійних міфів і стереотипів, сприяло подоланню рабської психології людини "гвинтика", ідейному і духовному розкріпаченню особистості, зростанню їхньої політичної зрілості і мужності.

Висновки розділу підтверджують важливе значення для зростання активності частини комуністів політично розмитій і аморфній діяльності керівних партійних органів та їх лідерів. При цьому на основі аналізу прийнятих у 1989 р. рішень розкрита їх теоретична і політична неспроможність у виробленні адекватної конкретним обставинам партійної політики. Декларативний характер постанов ЦК і численних виступів генсека, що дублювалися республіканським партапаратом, свідчили про консерватизм і бюрократизм керівництва партії, розрив між словом і ділом, відрив від партійних мас, стійке небажання радикальних змін. Послідовність консервативного політичного курсу обстоював і новий лідер комуністів республіки В.А. Івашко.

На основі аналізу і узагальнення фактичного матеріалу початок краху партії датується приблизно серединою 1989 р. Про це вперше в непрямій формі було сказано Горбачовим на липневій /1989 р./ нараді в ЦК КПРС партійних працівників. Мова йшла про суттєве відставання перебудови в партії, кризи її старих функцій, застарілих методів і стилю роботи, реальної загрози ослаблення її керівної ролі в суспільстві. Переконливим підтвердженням початку краху був занепад партійної роботи, байдуже ставлення до неї комуністів, цілих первинних організацій, безпрецедентне падіння внутріпартійної дисципліни, що продемонструвала згорнута звітно-виборча кампанія в нечисленних низових партійних ланках восени 1988 р., а також різке збіль-

шення кількості комуністів, які добровільно вийшли з КПРС.

Поглибленню кризи, стверджується в розділі, значно сприяла відмова ЦК КПРС за ініціативою генсека від розсилок на місця орієнтировок та вказівок із злободенних питань. Навчені діяти тільки за командами, більшість парткомів і первинних організацій в умовах, коли напруга у суспільно-політичному житті набрала загрожуючих розмірів, виявилися повністю деморалізованими, зайняли очікувальну позицію. Безпрецедентне в політичній історії спостерігацьке ставлення вищого керівництва до нижчих партійних ланок викликало у комуністів різко негативну оцінку, обурення, а інколи і озлоблення. Це стало початком ослаблення і руйнування зв'язків між партійними структурами по вертикалі, призвело до остаточної втрати керівними органами політичного авторитету. Цьому ж сприяло і ігнорування ЦК прямих звернень з місць з найбільш актуальних питань партійної роботи.

Проявом глибокої кризи партії, стали відставки в кінці 1989 - перші місяці 1990 рр. в ході революції "знизу", за участю первинних парторганізацій, ряду парткомів або їх перших керівників, ліквідація в ряді міст райкомів і створення замість них рад секретарів первинних організацій, відмова багатьох комуністів від сплати членських внесків і "заморожування" їх значної частини низовими партійними ланками. За неповних чотири місяці 1990 р. в республіці звільнили з посади 11 перших секретарів обкомів партії, в тому числі Харківської, Донецької, Луганської, Львівської, Одеської, Івано-Франківської, Закарпатської, Чернівецької та інших областей. Була позбавлена своїх посад значна кількість номенклатурних процівників інших ланок партійної структури, ліквідовано 35 міських райкомів партії.

У розділі на конкретних прикладах аналізуються позастатутні дії рядових комуністів і партактиву, що об'єдналися в єдиний потік з демократичним рухом народних мас, за прискорення перетворень. Перехід ініціативи в процесі демократизації від "верхів" до "низів" як головного її досягнення, про що вперше сказав генсек на квітневому / 1989 г. / пленумі ЦК КПРС, свідчив, з одного боку, про консерватизм партапарату, що був проти докорінних змін, і, з другого, про політичну зрілість і високу активність найбільш радикальної частини комуністів і активу.

Один з узагальнюючих висновків полягає в тому, що революція "знизу" як відбиток глибокої партійної кризи була логічним наслідком розриву в темпах перебудови партії і суспільства. Вона в деякій мірі сприяла активізації діяльності місцевих парткомів, зміні характеру їх стосунків з первинними організаціями, схваленню на XXVIII з'їзді КПРС і XXVIII з'їзді компартії України рішень з демократизації партії.

Разом з тим революція "знизу" не могла припинити дальшого поглиблення кризи партії. Характеризуючи ситуацію, що склалася, Івашко на XXVIII з'їзді компартії України відзначав, що ЦК не спромігся налагодити міцні зв'язки з партійними організаціями і комітетами, їх активом, подолати такі явища, як падіння партійної дисципліни аж до відмови виконувати статутні вимоги, недовіра комуністів до керівних органів. Падав авторитет партійних організацій, зростав вихід з партії, що був у 1990 р. за своїм розмахом безпрецедентним порівняно з усією її історією.

В кінці розділу відзначається, що глибока криза компартії України, як і КПРС в цілому, по суті засвідчила крах ідеологічних і організаційних основ більшовизму, як несумісних з демокра -

тією. Єдиним виходом з кризи, а це впливало з п'ятирічного досвіду безплідних спроб косметичної демократизації партії, могло бути тільки глибоке реформування, перетворення її в сучасну демократичну партію парламентського типу.

У третьому розділі: " Стагнація внутріпартійного життя" висвітлюється другий етап спроб демократизації компартії України, що охоплював період з середини 1969 р. і до заборони діяльності республіканської парторганізації в серпні 1991 р. Його відмітною рисою було переростання постійно зростаючих кризових явищ у стагнацію внутріпартійного життя. Особливостями даного етапу були: екстремальна ситуація в країні, посилення впливу кризових соціально-економічних і політичних процесів на стан і розвиток внутріпартійного життя; відмова КПРС під тиском якісно нових суспільно-політичних реалій від своєї керівної ролі, політичного і ідеологічного монополізму; збереження консерватизму в роботі апарату парткомів, починаючи з райкомів і вище, як одного з головних антиперебудовчих факторів партії; запізнілість і непослідовність вищих керівних органів партії в оцінці процесів, що відбувалися і розробці відповідної тактики, подальше падіння їх ролі і авторитету; становлення багатопартійності, поява в КПРС платформ; перехід парторганізацій ряду областей України в опозицію до місцевих органів влади, виведення окремих первинних організацій з територій підприємств; посилення розгубленості та пасивності значної частини партійного активу і рядових комуністів, ослаблення і розпад первинних організацій, що особливо посилились після XXVІІІ з'їзду.

В розділі простежується процес зародження радикальних настроїв серед прогресивно думаючих вчених і практичних парт -

працівників щодо необхідності реформування типу партії як єдиного виходу із глибокої кризи. На основі аналізу і узагальнення документів КПРС перезд"їздівського періоду показано різко негативне ставлення керівників партноменклатури до кардинальних перетворень у партії. Питання про її реформування в партію парламентського типу аж до липневого / 1991 р. / пленуму навіть не ставилося, а сама ідея кваліфікувалася як спроба послабити політичні позиції партії і рішуче відхилялася. Мова йшла лише про косметичну демократизацію старого авангардного типу партії. Кардинальні зміни функцій КПРС після відміни шостої статті Конституції СРСР, що передбачали переосмислення самого типу партії, також не подіяло на консервативну позицію апарату з цього питання. Записані в документах та висловлені з високих трибун численні заклики генсека до глибокої демократизації партії, що стали майже ритуальними, розширення прав первинних організацій і утвердження влади партійних мас без нових нормативних документів і механізму реалізації схвалених рішень носили декларативний характер і приховували небажання докорінних змін.

Значну увагу приділено аналізу рішень лютневого і березневого / 1990 р. / пленумів ЦК компартії України, схвалених на останьому з них проектів перезд"їздівських документів республіканської парторганізації. Ці рішення і документи не виходили за рамки загальнопартійних. Через консерватизм значної більшості членів ЦК, їхній відрив від рядових комуністів, ігнорування національних інтересів і плазування перед Центром їм притаманні однакові недоліки. В результаті було підтверджено вірність застарілим догмам та стереотипам, а ідея Демократичної платформи /ДП/ про кардинальну демократизацію і реформування партії була

зустрінута ворожо.

Як і раніше, декларативний характер рішень пленумів доповнився ще і відкритою агресивністю стосовно інакомислячих не тільки демократичних сил, а й комуністів, що органічно випливало із тоталітарної моделі партії. Вони свідчать, що не зважаючи на принципово нову суспільно-політичну ситуацію, зростання невдоволення широких мас трудящих і рядових комуністів діяльністю партійного керівництва, а також заміну в вересні 1989 р. Щербицького її новим лідером Івашком, воно проводило попередню консервативну політику. Ігнорування корінних інтересів народу України, прихильність до більшовицького типу партії та імперських інтересів Центру сприяли подальшому поглибленню партійної кризи, падінню впливу компартії України серед мас, що в значній мірі зумовило неминучість її краху.

Характерною особливістю перед"Іздівської дискусії, що пройшла в первинних партійних організаціях, на відміну від аналогічної кампанії перед ХІХ Всесоюзною партконференцією був різкий спад активності комуністів, негативне ставлення до неї значної частини секретарів парткомів, що все більше втрачали віру в можливість змін на краще. Причинами цього були зневажливе відношення партійного керівництва до численних пропозицій з місць, що спрямовувались на прискорення процесів демократизації і оновлення партії та суспільства, а також усталений стереотип комуніста - беззаперечного виконавця, який вірить у непогрішимість вищестоячих органів, не привченого до особистої ініціативи, громадянської сміливості. Позначалися також недостатність теоретичних знань, відсутність політичної культури і навичок ведення дискусії, напрацьовані десятиріччями тоталі-

тарного режиму і безправ'я синдром внутрішнього страху, надмірна обережність комуністів старшого покоління. Психологія сліпого виконавства і консервативного єдиномислення на основі страху перед керівництвом зв'язувала активність значної частини партійців. Як наслідок, більшість комуністів до заборони діяльності компартії України залишалася в її рядах.

Щедез'їздівська дискусія висвітила поглиблення партійної кризи, що характеризувалася відсутністю ідейної єдності серед комуністів, розмитістю їх політичних позицій, розривом у внутріпартійних відносинах по вертикалі, зростанням пасивності комуністів і організацій в цілому. За відсутність яєних позицій, постійне відставання у розробці адекватних суспільним ситуаціям політичних рішень, гострій критиці були піддані всі ланки партійного керівництва, особливо центрального і республіканського.

І все ж значна частина комуністів ще продовжувала вірити в можливість виходу з кризи. В значній мірі цьому сприяли порівняно більш демократичний характер проектів переїздівських документів, які викликали на цей раз останнє поєавлення політичної активності партійців. В ході дискусії були висловлені чисельні пропозиції і доповнення, спрямовані на демократизацію партії. Певна кількість комуністів підтримувала ДП і вважала необхідним створення партії парламентського типу. Демократичний характер дискусії визначався, в першу чергу, первинними партійними організаціями, політичною активністю радикальної частини рядових комуністів, а не консервативним партапаратом, більшість пропозицій якого не виходили за межі загальнопартійних рішень, постанов.

Принциповою особливістю дискусії була поява в ній альтер-

нативних проекту Платформи ЦК КПРС, демократичної і марксистської платформ. На відміну від останньої, яка була за своєю спрямованістю консервативною, Демплатформа відстоювала необхідність корінної реформи, перехід КПРС до сучасної демократичної моделі партії парламентського типу, яка діятиме на рівноправній основі з іншими партіями в умовах багатопартійності. ДП була теоретичним висловом і політичним обґрунтуванням вимог багатьох партійців, відповіддю на гострі, але не вирішені центром проблеми демократизації і реформування партії. Тому цілком логічним було різко негативне ставлення до ДП керівних партійних органів, які закликали до розмежування і виключення їх з КПРС.

В цілому през"Іздівська організаційно-політична і пропагандистська кампанія не зупинила кризи, яка все більше поглиблювалася. Це засвідчив зміст виступів багатьох делегатів ХХУІІ з"Ізду компартії України / 19-23 червня 1990 р./ . На з"Ізді вперше відкрито була показана картина глибокої кризи комуністичної організації, піддано гострій критиці політбюро і секретаріат за відсутність чіткої програми тактичних дій комуністів, слухняне наслідування політики ЦК КПРС. В результаті посилилась недовіра комуністів до керівних органів, поглибився розрив між первинними організаціями і вищими рівнями влади в партії, знизився вплив партійних організацій. Впали партійна дисципліна, відповідальність, зросли політична інертність, пасивність комуністів, безпрецедентного характеру набув вихід з партії. Радикальні пропозиції прихильників ДП не були підтримані консерваторами. Цим партноменклатура в черговий раз продемонструвала догматизм в теорії і політиці, свою прихильність до більшовицької моделі партії.

Характер рішень вищого форуму комуністів республіки був зумовлений найбільш номенклатурним за всю історію складом його делегатів. Їх основу склали положення перез"Іздівських документів, що передбачали характер компартії України як партії авангардного типу, збереження принципу демократичного централізму, заперечення формування в партії платформ і фракцій.

В розділі підкреслюється декларативний характер рішень і ХХУІІІ з"Ізду КПРС, консервативний склад якого також виступив проти корінного реформування партії. Разом з тим, відзначається певна трансформація поглядів і позицій частини партійного керівництва, яке відважилося на демократизацію окремих сфер партій - них відносин, певне розширення прав і самостійності первинних організацій у вирішенні ряду питань, надання деяких прав компартіям союзних республік. Але рішення з"Ізду не були послідовно демократичними, бо зберігався принцип демократичного централізму, заборонялися фракції, залишався унітарний характер побудови КПРС. В розділі відзначається, що після з"Ізду зберігся старий тип партії, що не відповідало суспільним потребам. Останній шанс реформування КПРС - формально поки-що єдиної політичної сили, був втрачений.

На основі аналізу післяз"Іздівських пленумів ЦК компартії України, документів місцевих органів і первинних організацій в розділі аналізується процес поглиблення кризи партії. Рішення з"Іздів виявилися неадекватними політичній ситуації в партії і суспільстві. Не врахувавши багатьох пропозицій первинних організацій, вони не виправдали сподівань комуністів, посилили нігілізм щодо здатності партії до реформування власної політики, партійних структур, викликали розчарування і невдоволення.

Права первинних організацій, надані новим статутом, були не-реалізовані, тому що первинні структури партії за десятиліття своєї діяльності були позбавлені і відучені від самостійної творчої політичної роботи. Склалася політично згубна психологія партійної діяльності - працювати тільки за вказівками. Центральне і республіканське партійне керівництво показало свою політичну і теоретичну неспроможність у подоланні кризи в партії і країні. Відсутність власної програми вирішення проблем життя суспільства і держави перетворювали КПРС в номінальну, нікому, крім апарату, непотрібну організацію.

Тотальна невіра в партію ще більше посилила вихід з її рядів, зменшилась кількість бажаючих вступити. Розпочався прогресуючий процес ліквідації цехових організацій і партгруп, вивід парткомів за межі підприємств, часто за ініціативи самих комуністів. Багато партійних організацій були бездіяльні, деякі припинили своє існування, значна частина характеризувалась політичною розгубленістю. Більшість комуністів виявили байдужість до партійних справ, займали очікувальну позицію. Практично нульовим став престиж партійної роботи, від якої відхрещувалися, ще в недалекому минулому, активні комуністи. Це свідчило про переростання після XXVIII з'їзду КПРС стагнації партії в агонію, що паралізувало всі її структури.

У дисертації характеризується схвалений липневим /1991 р./ пленумом ЦК КПРС проект нової Програми партії, який передбачав трансформацію КПРС в демократичну партію парламентського типу. Обґрунтовується, що занадто пізня поява цього документа, який акумулював в собі можливість виходу з політично небезпечної для партії ситуації, не дозволила йому зіграти стабілізуючу

для партії роль. Організована за участю представників партійної верхівки спроба державного перевороту остаточно зупинила не - послідовні спроби демократизації КПРС.

У заключній частині розділу показано консервативну роль нового керівництва компартії України на чолі з С.І.Гуренком, яке після її XXVІІ з'їзду так і не спромоглося відмовитись від прихильності до старих ідеологічних, політичних догм і стереотипів, вийти із складу унітарної КПРС і знайти своє місце в процесі будівництва незалежної української держави. У вирішенні принципових питань життя республіки воно, як і його попередники, ігнорувало національні інтереси народу України, віров і правдов служило імперському Центру. Особливо яскраво це проявилось в підтримці секретаріатом ЦК спроби державного перевороту. Підтримка ДКЧП висвітлила головну родову ознаку керівної партно - менклатури, яку характеризували на ділі лютий консерватизм, соціальна демагогія, відрив від партійних мас, вороже ставлення до радикальних змін в суспільстві. Одночасно була викрита основна хиба тоталітарної моделі партії - повна залежність її долі від волі верхівки або однієї особи.

Заборона Указом Президії Верховної Ради України від 30 серпня 1991 р. діяльності компартії республіки була закономірним фіналом її історії. Цей державний акт лише формально означав остаточний крах тоталітарної моделі партії. По суті вона його зазнала одночасно з крахом адміністративно-командної системи, ядром якої була, втратою монополії на владу, з утвердженням демократичних основ суспільно-політичного життя республіки. Відмовившись на XXVІІ з'їзді від реформування, партія цим самим визначила своє політичне майбутнє.

У четвертому розділі "Ідейний та організаційний розпад партійних організацій" розкривається неспроможність теоретико-ідеологічної діяльності партії, яка була в основі глибокої внутріпартійної кризи і розпаду парторганізацій. При цьому висвітлюється відоме ленінське розуміння первинності ідейної єдності комуністів, що було покладено в основу створення і діяльності більшовицької партії. Обґрунтовується необхідність творчого підходу до революційної теорії, її постійного розвитку у відповідності до нових історичних умов. Обстоюючи на словах це положення і застерігаючи від догматизму, Ленін в той же час на практиці неухильно керувався застарілими, перетвореними на догму постулатами марксизму. Саме за його безпосередньої участі в країні було закладено основи політичного навчання комуністів, яка поступово набула практично загальнодержавного характеру.

Після смерті Леніна обмежена демократизація внутріпартійних відносин була згорнута, а багато продекларованих марксизмом-ленінізмом ідей про неї було відкинуто. Здійснилася остаточна деформація природи і суті політичної партії, утвердилася тоталітарна модель "партія-держава", яка стала ядром адміністративно-командної системи. Одночасно було відкинуто і науковий метод пізнання і перетворення об'єктивної дійсності. Соціалізм із ідей перетворився в жорстку модель, із продукта живої творчості мас став продуктом політичних маніпуляцій керівної верхівки. Відбулося зрощення більшовицької ідеології та державної влади, коли й сама влада опинилася на службі у партійної ідеології. В країні надовго затвердилася державна тоталітарна ідеологія, яка повністю відповідала режиму одноосібної

влади Сталіна. Революційна теорія із "керівництва до дії" була перетворена в догму, в набір канонізованих в "Короткому курсі історії ВКП/б/" його окремих положень. Догматизована теорія марксизму-ленінізму, яка була зведена в ранг державного світогляду і ідейної позиції особи, була покликана, під виглядом будівництва соціалізму і комунізму, виправдовувати ворожий народу тоталітарний режим.

Дисертація містить загальну характеристику ідеологічної роботи в доперевбудовчий період, показано трагічні наслідки для країни панування партійно-державної ідеології, неспроможність таких міфічних концепцій і закономірностей розвитку партії і суспільства як концепція "монолітної єдності" партії, безглуздий висновок про її одночасно класовий і загальнонародний характер, надумані постулати про неухильне зростання її керівної ролі, про так звану спільність "радянський народ", схоластична теорія "розвинутого" та "зрілого" соціалізму тощо. Не маючи нічого спільного з реальною дійсністю, вони були покликані нав'язувати масам спотворену свідомість, формувати з комуністів як і усіх громадян бездумних, слухняних виконавців наказів і команд.

На основі аналізу документів КПРС перебудовчого часу зроблено висновок про неідеатність теоретичної думки партії. Про це переконливо свідчать відсутність з самого початку чіткої концепції перебудови суспільства і партії, сучасної теорії соціалізму, що в кінцевому рахунку призвело до провалу перебудови і краху партії. Не озброєне теоретично обґрунтованою стратегією і тактикою, конкретним планом дій партійне керівництво на чолі з генсеком виявляло хитання і безпринципність, непослідовність

в проведенні політичного курсу, що зумовило поступову здачу позицій КПРС щодо 6 статті Конституції, однопартійності, ринку, приватної власності, союзованого договору та інших. Відсутність яasnих орієнтирів розвитку суспільства, часта змінюваність гасел, розрив між словом і ділом, погіршення соціально-економічного положення в країні викликали гостре невдоволення широких мас політикою партії, негативне відношення до соціалістичних ідей. Це означало повний крах грандіозного експерименту з будівництва казарменого соціалізму, інших теоретичних догм та ідеологічних міфів.

У розділі аналізується система політичного навчання комуністів, яке було покликане формувати авторитарну свідомість, виховувати дисциплінованих виконавців, слухняних "солдатів партії". Побудована на ідеологічних міфах, вона здійснювалась з допомогою партійної дисципліни. Її характерними рисами були формалізм, догматизм, школярство, абстрактне просвітництво, гуртківщина. Дана негативна оцінка навчання слухачами і колишніми її керівниками, обґрунтовується висновок про закономірність її кризи і розвалу.

Крах ідейних, теоретичних міфів і провал перебудови призвели до ідейного розпаду первинних організацій, в основі якого була невіра більшості комуністів в партію і соціалізм, їх ідеологічна безпорадність і пасивність. Основними факторами розпаду були: девальвація та економічний і політичний крах державно-казарменого моделі соціалізму; відсутність чіткої і привабливої для комуністів і всіх трудящих програми суспільного розвитку; недієздатність всієї системи ідеологічної роботи; різке загострення соціально-економічної і політичної кризи в суспільстві,

катастрофічне погіршення умов життя народу; становлення політичного плюралізму та багатопартійності; зростання критики КПРС з боку різних опозиційних сил.

Прямим наслідком ідейного розпаду був організаційний розпад, який проявився в прогресуючому скороченні чисельності комуністів і самоліквідації значної частини партійних структур. І це цілком закономірно, тому що головним критерієм членства в будь-якій політичній партії є прихильність до її ідейних основ. Розчарування в комуністичних ідеях і політиці так званої перебудови, зневіра в КПРС як у політичну силу призвели до різкого скорочення числа бажаючих вступити до її рядів і збільшенню кількості тих, хто добровільно виходив з неї. Наприклад, на маріупольському металургійному комбінаті "Азовсталь" прийом за роки перебудови зменшився в 31 раз, у НВО імені Фрунзе в 46, а в НВО "Електрон" - у 90 разів. На багатьох промислових підприємствах у 1990 р. в партію не було прийнято жодного робітника. В ком-партії України за 1986-1990 рр. прийом у кандидати партії зменшився приблизно в 8 разів, а питома вага робітників серед них зменшилась з 56 до 15,3 процентів.*

Одночасно спостерігалось збільшення кількості виключених і вибувших с партійних рядів: на "Азовсталі" з 41 чол. в 1985 р. збільшилась до 1077 чол. в 1990 р., або майже в 26 раз. Серед них робітники складали 73,9 процента. В шахтоуправлінні імені газети "Соціалістичний Донбас" цей показник зріс с 17 до 443 чол. або в 26 раз, а питома вага робітників з 41,2 до 86,9 процента.

* Примітка. Цифрові дані здобуті з ще не зафондованих у архіві щорічних статзвітів про склад республіканської парторганізації. Більшість з них вводяться в науковий обіг уперше.

На львівському НВО "Електрон" відповідно з І7 до 787 чол. або в 46 разів, робітники в їх числі складали 44 процента. В цілому по компартії України кількість виключених і вибувших збільшилась з 28481 чол. у 1986 р. до 315740 чол. в 1990 р. або приблизно в ІІ разів. Вийшло добровільно в 1990 р. 250951 чол. або 7,6 процента загальної кількості комуністів. В тому ж числі 53,9 процента складали робітники.

У дисертації розкривається механізм хибної практики формування партійних рядів, що стало однією з причин збільшення виходу з партії. Багаторічна антидемократична практика прийому на основі надуманих формальних критеріїв шляхом видачі анкет, доведення "рознарядок", встановлення "лімітів", а також номенклатурна кадрова політика, що закривала доступ людині без партквитка до багатьох сфер діяльності, відсували на останній план політичні якості вступаючого, підігрівали в них кар'єристські устремління. Це стимулювало форсування прийому нових членів, серед яких було багато недостойних, безпринципних та ідейно чужих, корисливих людей. В результаті значно розмилися грані між партійними і безпартійними, авангардом і суспільством в цілому. Відбувалася девальвація самого звання члена партії, розрив між кількісним ростом КПРС і її впливом на життя суспільства.

Скорочення чисельності комуністів спричинило зменшення кількості первинних, цехових парторганізацій і партгруп. У промисловості чисельність первинних організацій зменшилась на 24, а в цілому по компартії України на 613. Більш суттєві структурні зміни відбулися серед первинних. На "Азовсталі" чисельність цехових парторганізацій зменшилась на 18 процентів,

а партгруп майже втрос. Кількість цехових організацій у промисловості республіки зменшилась на 22, а партгруп на 60,6 процента. В цілому в компартії України чисельність цехових парторганізацій скоротилася на 26 процентів: партгруп - на 53 процента. У розділі на основі складених автором 50 таблиць аналізуються якісні та кількісні зміни, що відбувалися в складі партійних організацій України в досліджуваний період.

Поряд з посиленням ідейного розпаду, ослабленням партійної дисципліни і скороченням чисельності комуністів як головних причин руйнування і розпаду низових партійних структур важливу роль в цьому негативному для компартії України процесі відіграла їхня бездіяльність, відхід після відміни 6 статті Конституції від вирішення нагальних соціально-економічних проблем трудящих. Це призвело до падіння їх авторитету та позбавило підтримки більшості членів трудових колективів. В результаті з весни 1990 р. почали схвалюватися рішення про виведення партійних комітетів за межі підприємств і організацій. При цьому на окремих підприємствах рішення про ліквідацію партійних структур приймалися самими парткомами. У дисертації аналізується зміст цього процесу.

У розділі простежується недієздатність комуністичних партійних організацій, обґрунтовано їх непотрібність в трудових колективах в умовах переходу до ринку. Показано декларативність, шаблонний характер останніх рішень секретаріату, ЦК компартії України і ЦК КПРС, які як і раніше продовжували закликати до організації політичного зміцнення парторганізацій в трудових колективах. Ці рішення аж ніяк не впливали на процес розпаду, що посилювався.

В кінці дається характеристика стану первинних партійних організацій напередодні заборони діяльності компартії України. Більшість з них перестали рахуватися з рішеннями партійних комітетів. Керівна роль центральних органів партії практично була втрачена. Первинні організації майже не проводили зборів, закривали очі на несплату членських внесків, формально ставилися до заяв про вихід з партії, не займалися прийомом, допускали терпимість до порушників статуту КПРС. Серед комуністів ще більше посилились ідейний розбрат, послаблення дисципліни, більшість з них ніякої роботи не проводили, внески не платили, але з лав КПРС не виходили, займали очікувальну позицію. Продовжувався вихід з партійних рядів, зменшилась чисельність організацій, йшов розпад їхніх структур. В цілому первинні парторганізації перебували в стані розгубленості, бездіяльності та пасивного очікування неминучості розв'язки внутріпартійної кризи, що надовго затягнулася.

Шоковий стан, параліч основних ланок партії, розрив внутріпартійних відносин по горизонталі та вертикалі свідчили про розпад партійних організацій, хоча формально в більшості вони ще зберегалися. Це означало, по суті, ідейний і організаційний крах компартії України, що настав до серпневих подій з ліквідацією в республіці адміністративно-командної системи, ядром якої вона була. Підтримка секретаріатом ЦК спроби державного перевороту, що стало приводом для заборони діяльності республіканської парторганізації, лише формально прискорило її остаточний крах. Про природність цього закономірного фіналу говорить те, що після заборони діяльності компартії України, як і КПРС в цілому, не було відмічено, за винятком деяких статей в

пресі, виступів в її підтримку з боку партійних мас. Комуністами, окрім партійної еліти, вона була сприйнята як логічний наслідок всієї діяльності КПРС.

В заключенні дисертації на основі проведеного аналізу сформульовані узагальнюючі висновки, які відображають основні положення концепції автора щодо закономірності краху партії більшовицького типу в умовах демократизації суспільства. Їх зміст зводиться до слідувчого.

Головна причина краху компартії України, з якої випливає -ють всі інші, полягає в тоталітарній моделі КПРС, що не сумісна з демократією. Вона втілила в собі всі основні риси революційної пролетарської партії більшовицького типу, побудованої на жорсткому централізмі і однодумстві, ритуальній прихильності догматизованому марксизму-ленінізму. Монополія на владу і офіційну ідеологію, зрощування правлячої партії з державою призвели до культу партії, уніфікації суспільного та духовного життя, до застою всього тоталітаризованого суспільства. В міру зростання соціально-економічної та політичної кризи в країні партія все більше втрачала свій авторитет. Спроби демократизації, які закінчились провалом, змінилися глибокою кризою партії, яка завершилася її ідейно-політичним і організаційним крахом. Звідси головний урок - життєздатними в посттоталітарному суспільстві будуть лише ті політичні структури, котрі мають в своїй основі загальнолюдські цінності і досягнення сучасної цивілізації, ведуть до демократичного громадянського суспільства, гарантують економічну, політичну і духовну свободу, стимулюють ініціативу, забезпечують соціальну захищеність і гідний рівень життя народу.

Однією з основних причин історичної поразки комуністичної

партію був крах відірваних від життя теоретичних міфів і всієї системи догматизованої марксистсько-ленінської ідеології, моделі казарменого соціалізму. Грандіозний соціальний експеримент з будівництва нового суспільства не вписався в світову цивілізацію і закінчився повним провалом. Це вимагає уточнення і переосмислення з гуманістичних, демократичних позицій концепцій вітчизняної та світової суспільно-політичної думки самого поняття "соціалізм". Мова йде не про конкретну модель, яка фіксує наперед зміст і форму суспільства, а про здійснення в ньому ідей справедливості, свободи, демократії, забезпечення соціальних гарантій.

Крах партію був зумовлений теоретичною безпорадністю, консерватизмом та нетерпимістю^{до} інакомислення її керівництва. В повній мірі виявилась неспроможність партійної верхівки в аналізі суті суспільно-політичних процесів, визначенні тенденцій дальшого розвитку, розробці політичного курсу. Визначальним в її діяльності по керівництву перебудовою був метод проб і помилок, який завів у безвихідь. Відсутність чіткої і привабливої перспективи майбутнього взамін дискредитованого соціалізму призвела до різкого падіння авторитету партію, ідейного розмежування серед комуністів. Звідси урок - перспективною може бути лише та політична партія, в основі діяльності якої лежать не соціальні утопії і проєкти, а науковий, прагматичний підхід до оцінки суспільних процесів, відповідність політичних рішень реальним тенденціям і масштабам історично нових проблем, життєвим інтересам людей.

Суттєвою причиною краху партію була відірвана від інтересів суспільства політика її керівництва, погіршення в умовах

перебудови життя людей, які в більшості своїй опинились на межі зубожіння. В результаті широкі маси народу відвернулись від неї. Робітничий клас першим в країні проголосував страйками проти її політики, що в значній мірі зумовило неминучість її краху задовго до спроби державного перевороту. Це дає підстави стверджувати, що партія, яка не виражає в політиці і практичній діяльності життєві інтереси народу, від імені якого вона виступає, приречена на політичну поразку.

Глибинною причиною краху більшовицького типу партії є основний принцип її організаційної побудови і діяльності - принцип демократичного централізму, який обмежував політичну активність і ініціативу комуністів, сприяв формуванню в них психології слухняних виконавців вказівок і команд. В результаті в умовах демократизації і плюралізму думок вони були ідейно і політично безпорадними, не здатними до виконання своїх партійних обов'язків. Це було однією з причин пасивності комуністів, перетворення партії в недієздатну організацію. Звідси висновок - новим політичним партіям необхідно наполегливо утверджувати самоуправлінські чинники, які визначають провідну роль первинних ланок організації, широку внутріпартійну демократію, вільну діяльність фракцій та угруповань, забезпечення реальної влади всіх членів партії.

Вирішальною причиною краху компартії України стало те, що вона не знайшла свого місця в розбудові Української держави, не враховувала національної специфіки і постійно йшла у фарватері політики КПРС. Цим самим компартія загнала себе у патову ситуацію, по суті виступала проти об'єктивних суспільних тенденцій, об'єктивної логіки розвитку історичних процесів. Саме до таких

процесів перед усім відноситься прагнення націй до суверенітету, політичної та економічної незалежності. М. Грушевський зауважував, що повна самостійність і незалежність є послідовним, логічним завершенням запитів національного розвитку та самовизначення будь-якої народності, яка займає певну територію та має достатні задатки й енергію розвитку¹. Таким чином, логічно запрошується висновок: партія не лише не повинна перешкоджати суверенітету своєї нації, а виступати її політичним гарантом.

В значній мірі філософія політичного краху комуністичної партії пояснюється фактором національної ментальності. Історичне підґрунтя поразки більшовизму в умовах національно-державного відродження України засвідчує, що український народ у своєму розвитку мав провідну національну ідею, яка сформувалася під впливом різних факторів, в тому числі територіальних обставин, історичного життя, культурного розвитку і т.ін. Як засвідчили в своїх студіях М. Костомаров, М. Максимович, В. Антонович, М. Драгоманов, Іван Франко, Л. Українка та інші для провідної національної ідеї українського народу були характерними: широкий демократизм, визнання рівного політичного права за кожним громадянином суспільства. Ці ідеї вирішальним чином впливали на розвиток ментальності українців. Більшовизм же насаджував в суспільстві тоталітаризм, політичний екстремізм, заперечував права людини, послідовно проводив політику етноциду щодо українського народу. Таким чином, традиційна українська ментальність в останні десятиліття об'єктивно була в духовному протистоянні з ідеологією більшовизму.

Очевидним фактором, що спричинив крах комуністичної партії, політики і ідеології була її боротьба проти національної

¹ Див.: Грушевський М. Освобождение России и украинский вопрос. - СПб.- 1907. - С.61.

церкви. Історія останніх десятиліть засвідчила - якою б сильною не була та чи інша партія, її спроба вступити у конфлікт з релігією, тим більше самій стати церквою, спробувати свої ідеології зробити релігією, в кінцевому підсумку закінчується трагедією для будь-якої партії. Бо то не конфлікт партійних лідерів з церковними ієрархами, а протиборство з народними традиціями, звичаями, глибинними основами моралі народу. Таким чином, проблема взаємовідносин партій та релігії повинна вирішуватись на принципах законності та поваги до історичних традицій українського народу.

Однією з причин, які сприяли краху партії, була недооцінка значення парламентської роботи, яка в умовах багатопартійності є головною сферою діяльності будь-якої партії. Неспроможність до політичних діалогів, угод і компромісів призвела до конфронтації з іншими партіями і демократичними силами, позбавила її підтримки з боку значної кількості виборців. Звідси випливає повчальний урок в нагальній необхідності політичних компромісів, пошуку конструктивних шляхів подолання міжпартійних суперечок, розвитку політичного діалогу і створення демократичних коаліцій.

Складність і невизначеність багатьох тенденцій сучасної суспільної ситуації потребує глибокого аналізу нових політичних і соціальних реалій в Україні, розробки конструктивних програм і рекомендацій для вирішення проблем країни. Правильному вирішенню актуальних завдань сприяє врахування політичними партіями уроків недалекого минулого, використання найбільш прогресивних ідей щодо перспектив суспільного розвитку. Звідси важливе завдання національної історичної науки - глибоке вивчення

традицій української суспільно-політичної думки, що буде підґрунтям для формування та розвитку наукових методів дослідження сучасних політичних процесів в Україні.

Таким чином, причини краху комуністичної партії України, як і КПРС в цілому, закладені в її більшовицькому типі, в догматизованих ідейних та організаційних основах. Остаточно утвердившись як тоталітарна організація після жовтневого перевороту 1917 р. вона в міру демократизації суспільства все глибше занурювалась у перманентну кризу, демонструючи свою нездатність до оновлення. Її крах почався після XIX партконференції і фактично закінчився на XXIII з'їзді. Відмова консервативної партноменклатури від її реформування на цих форумах призвела в умовах гострої кризи і ліквідації адміністративно-командної системи в країні до перетворення КПРС в суто номінальну, агонізуючу організацію, яка втратила авторитет в народі. Спроба державного перевороту та його політико-правові наслідки для комуністичної партії засвідчили крах більшовизму, який був анахронізмом протягом усієї світової та вітчизняної історії XX століття. Заборона діяльності компартії України свідчила лише про зовнішнє, юридичне оформлення її організаційного, ідейного та морально-політичного краху. Логіка розвитку історичних подій показала несумісність тоталітарної партії з демократією. Її крах був об'єктивною закономірністю незворотнього історичного процесу.

Основні наукові результати дисертаційного дослідження викладено в публікаціях:

Коммунистическая партия Украины в 1985-1991 годах: от кризиса к краху. - Деп. в УкрИНТЭИ, 2.07.92, № 986 - УК 92. - 296 с.

Политическое ядро трудовых коллективов / Перестройка в

партийных организациях Украины: опыт, проблемы - К.: Вища школа, 1990.- 163 с.

Решающее звено партийного руководства. - К.: Вища школа, 1984. - С. 117-146 /в соавторстве/.

Кадровая политика КПСС в условиях перестройки.- К.: О-во "Знание" УССР, 1989.- 32 с.

Діяльність партійних організацій України по регулюванню зростання своїх рядів /1959-1965 рр/ // Зб. "Вісник Київського університету". Історія КПРС. Вип. 10. - К.: Вища школа, вид-во при КДУ, 1977. - С. 83-88 / у співавторстві/.

Підвищення творчої активності комуністів у впровадженні досягнень науки і техніки у виробництво / З досвіду парторганізацій промислових підприємств України /1976-1985 рр./, - Там же. Вип. 21, 1988.- С. 79-84 / у співавторстві/.

Некоторые аспекты деятельности Компартии Украины по подготовке и повышению квалификации партийных работников // Республ. межвед. науч. сб. "Научные труды по истории КПСС", Вип. 142.- К.: Вища школа, изд-во при КГУ, 1986.- С. 92-98 / в соавторстве/.

Совершенствование стиля партийной работы на современном этапе: актуальность и проблемы исследования. - Там же. Вип. 153, 1988. - С. 3-9.

.Крах большевистской модели политической партии в условиях демократизации украинского общества: концепция проблемы. -

Деп. в УкраинТЭИ, 22.10.92, № 1722 - УК 92.- 12 с.

М. Капустин

Підп. до друку. 26. 10. 92 Формат 60 × 84¹/₄ Папір офс.
Друк. офс. Умовн. друк. арк. 2,7 Обл.-вид. арк. 2 тир. 100
Зам. 2-3450 Безплатно

Київська книжкова друкарня наукової книги. Київ, Реліна, 4.

46934.9

76.26.016
AV 26.016

23